

שיטת אביי ורבא בעניני אונסים

(והסבר כמה מימרות של אביי ורבא לאור זה)

ראשי פרקים.

1. בדין "אונס רחמנא פטריה".
  - א. מקור הדין.
  - ב. סוגי אונס.
  - ג. הסבר המקורות השונים על פי סוגי האונס השונים.
  - ד. שתי הבנות יסוד בגדר דין "אונס רחמנא פטריה".
  - ה. הסבר מחלוקת אביי ורבא בדין "אומר מותר" (מכות דף ז' ע"ב).
  - ו. הסבר מחלוקת אביי ורבא בדין "יהרג ואל יעבור" בהנאת עצמן בעריות – מחלוקת בעל המאור והרמב"ן ב"מלחמות".
  - ז. הסבר שיטת רבא ביבמות: "אין אונס לערוה שאין קשוי אלא לדעת".
  - ח. הסבר שיטת רבא בסוגיה בכתובות בדין ביאה שולחילתה באונס וסופה ברצון.
  - ט. הסבר מחלוקת רש"י ותוס' לבין הרמב"ן בדין: "האשה שנכבשה...ע"י נפשות אסורה לבעלה".
- י. הסבר שיטת רבא בנדרי אונסים, והסבר שיטת רש"י בסוגית אונס בגיטין בריש כתובות.
  - י"א. הסבר שיטת אביי בסוגיה בבא קמא דף כ"ח ע"ב.
  - י"ב. הסבר מחלוקת אביי ורבא בסוגית "הנאה הבאה לו לאדם בע"כ".
2. מחלוקת אביי ורבא בדין מלקות בחייבי לאוין.
3. שיטת אביי בדין "לפני עור" ברבית.
4. שיטת אביי במסכת מועד קטן במקור דין ציון קברות.

1. בדין "אונס רחמנא פטריה".

א. מקור הדין.

בגמ' מצינו שני מקורות שונים לדין "אונס רחמנא פטריה":

א. בשלושה מקומות¹ לומדים דין זה מנערה המאורשה²: "ולנער לא תעשה דבר אין לנער חטא מות, כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה. כי בשדה מצאה, צעקה הנער המארשה ואין מושיע לה".

ב. בשני מקומות מצינו לימוד מפסוק אחר: "וחי בהם"³.

האחד בדברי ר' ישמעאל, ברייתא המובאת בגמ' בסנהדרין⁴, וז"ל: "א"ר ישמעאל: מנין שאם אמרו לו לאדם עבוד עבודת כוכבים ואל תהרג, מנין שיעבוד ואל יהרג? ת"ל: 'וחי בהם' – ולא שימות בהם. יכול אפילו בפרהסיה? תלמוד לומר: 'ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי'⁵.

גם בדברי רבא מצינו שמוש במקור הזה. בגמ' במסכת ע"ז⁶ יש דיון בדין איסור נעבד לעבודה זרה. ר' זירא מביא שם את המקור הידוע: "ולנער לא תעשה דבר", אולם רבא מביא מקור אחר, וז"ל הגמ': "...אמר רמי בר חמא: לא, כגון שאנסוהו עובדי כוכבים והשתחוה לבהמתו דידיה. מתקיף לה ר' זירא: אונס רחמנא פטריה, דכתיב: 'ולנערה לא תעשה דבר'! אלא אמר רבא: הכל היו בכלל 'לא תעבדם', וכשפרט לך הכתוב: 'וחי בהם' – ולא שימות בהם יצא אונס, והדר כתב רחמנא 'ולא תחללו את שם קדשי' דאפילו באונס, הא כיצד? הא בצנעא הא בפרהסיא..."

ב. סוגי אונס.

ניתן לחלק את סוגי האונס לשלוש רמות עיקריות:

- א. כאשר מבצע העבירה פסיבי לחלוטין ואיננו יכול למנוע את מעשה העבירה.
- ב. ישנה אפשרות למבצע העבירה למנוע את העבירה, אולם הוא איננו אקטיבי בעבירה אלא כגרזן ביד החוצב בו.
- ג. הנסיבות מאלצות אותו לבצע את העבירה, ברם ברגע ביצוע העבירה עובר העבירה לבדו מבצעה מרצונו העכשוי.

ברמה הראשונה ברור שקיים דין "אונס רחמנא פטריה", ובפשטות אין צורך לפסוקים. ברמה השנייה: בתוס' בסנהדרין⁷ יש דיון בהסבר קושית הגמ' שם: "והא אסתר פרהסיא הוא". תוס' מקשה: "תימה דה"ל לאקשווי עריות הואי דרוצח ונערה המאורסה לכולי עלמא יהרג ואל יעבור", מתרץ ריב"ם: "והא דלא פריך הכא והא אסתר עריות הואי, דקים ליה דמהני טעמא דקרקע עולם לענין דלא מיחייב למסור עצמה משום עריות דהא מרוצח ילפינן ורוצח גופיה כי מיחייב למסור עצמו ה"מ קודם-שיהרג בידיים אבל היכא דלא עביד מעשה כגון שמשליכין אותו על התינוק ומתמעך מסתברא שאין חייב למסור עצמו, דמצי אמר אדרבה מאי חזית דדמא דחבראי סומקי טפי דילמא דמא דידי סומק טפי כיון דלא עביד

1. נדרים דף כ"ז ע"א, בבא קמא דף כ"ח ע"ב, עבודה זרה דף נ"ד ע"א.
2. דברים כ"ב, כ"ו – כ"ז.
3. ויקרא י"ח ה'.
4. סנהדרין ד"ף ע"ד ע"א.
5. ויקרא כ"ב ל"ב.
6. דף נ"ד ע"א.
7. דף ע"ד ע"ב.

מעשה. והא דקאמר אף נערה המאורשה תהרג ואל תעבור, יהרג גרסינן ואבועל קאי דעביד מעשה אבל הנערה עצמה שהיא קרקע עולם אין חייבת למסור עצמה. ואי גרס תהרג יש לפרש דתהרג הנערה קודם שתעשה מעשה שתביא עליה את הערוה. אבל לענין חלול ה' משום פרהסיא לא ס"ד דמהני טעמא דקרקע עולם, וכן נמי יש לפרש בההיא דריש פרק הבא על יבמתו (יבמות נ"ג ע"ב) דאמר רבא: אין אונס לערוה שאין קשוי אלא לדעת דאם אומר לו שיהרגהו או יניח שיביאוהו על הערוה ויודע שאם יביאוהו אי אפשר שלא יתקשה לא מצינו למימר דלא עביד מעשה שהקשוי חשיב מעשה, ואם היה כבר מקושה ועומד והעכו"ם הביאוהו על הערוה התם ודאי יש אונס ואין לו למסור עצמו...". ברור שתוס' מדבר על מציאות שעל ידי שיהרג לא היה עובר את העבירה, ברם בפועל העבירה נעשית בצורה פסיבית.

הרמה השלישית היא המקרה הרגיל עליו נאמר בגמ' בסנהדרין⁴: "כל עבירות שכתורה אם אומרים לאדם עבור ואל תהרג - יעבור ואל יהרג, חוץ מעבודת כוכבים גילוי עריות ושפיכות דמים".

ג. הסבר המקורות השונים על פי סוגי האונס השונים.
לכאורה קשה מדוע צריך שני מקורות, ועוד יש להקשות מדברי רבא הנ"ל שבהם הוא מודה לר' ישמעאל שמקור הדין הוא "וחי בהם" על דברי רבא בנדרים¹, שמקור דין אונס הוא "ולנער לא תעשה דבר" וז"ל הגמ' בנדרים: "ההוא גברא דאתפס זכוותא בבי דינא, ואמר: אי לא אתינא עד תלתין יומין - ליבטלון הני זכוותאי. איתנס ולא אתא. אמר רב הונא: בטיל זכוותיה. אמר ליה רבא: אנוס הוא, ואנוס רחמנא פטריה דכתיב: 'ולנערה לא תעשה דבר'".

נראה לחלק בין שני סוגי אונס. האונס מן הסוג השלישי נלמד מן הפסוק "וחי בהם", ולכן מתירים לאדם לעבור עבירה במודע בנסיבות אונס, בדומה לדין פקו"נ הנלמד בגמ' ביומא⁸ על ידי שמואל גם כן מן הפסוק: "וחי בהם" - ולא שימות בהם, וכדברי הרמב"ם בהלכות שבת⁹: "...שנאמר: 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם' - ולא שימות בהם, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוה בעולם...". אבל אונס מן הסוג הראשון נלמד מן הפסוק: "ולנער לא תעשה דבר".

הרמה השנייה לדעת תוס' דומה לרמה הראשונה. (בניגוד לדעת הרמב"ם, על פי ר' חיים הלוי¹⁰, שגם בקרקע עולם ובדומה לזה, ישנו דין "יהרג ועל יעבור" בין ברוצח ובין בגילוי עריות, עיין שם.)

ד. שתי הבנות יסוד בגדר דין "אנוס רחמנא פטריה".
באופיו של דין "אנוס רחמנא פטריה", ישנן שתי תפיסות עיקריות:

8. דף פ"ה ע"ב.

9. פ"ב ה"ג.

10. פ"ה ה"א הלכות יסוה"ת.

- א. מעשה באונס נחשב למעשה פגום, הפגם הוא, שהמעשה אינו מיוחס לעושה¹¹, ומסתברת הגדרתו של הגר"ש פישר בספרו "בית ישי"י"¹²: "ונראה...דהא דבאונס לא מתייחס המעשה אל העושה, אין זה מצד חוסר סיבה להתייחס וכמו במעשה בלא כוונה, אלא באמת היה צ"ל הדין דהמעשה מתייחס אליו, אלא דין אפקעתא הוא מגזה"כ, מקרא דולנערה לא תעשה דבר, דרחמנא חס עליה דהאונס, והפקיע את יחס המעשה אליו (ולא רק שפטרו מעונש)". עיין שם בספרו שמיישב על פי זה כמה קושיות ומוכיח את דבריו מתוס' בע"ז¹³, ברם ניתן גם לומר שהמעשה מופקע מגדר מעשה איסור וממילא אין על מה להעניש. על פי האפשרות הזאת מובנים היטב דברי ר' זירא שדין "ולנער לא תעשה דבר" מפקיע דין נעבד בע"ז.
- ב. התורה אינה מענישה על מעשה באונס, ברם המעשה מוגדר כמעשה איסור ומיוחס לעושה.

לפי ההסבר הראשון יסוד הפטור נובע מהפקעת המעשה מגדר מעשה, ואילו לפי ההסבר השני, המעשה מוגדר כמעשה איסור, ויסוד הפטור מתייחס לסיבה ולנסיבות מדוע הוא אינו אשם ולכן לא מענישים.

לכאורה פשטות הפסוק: "ולנער לא תעשה דבר אין לנער חטא מות כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה" לדמות מעשה באונס לנרצח, ובנרצח ברור שלא עשה כלל מעשה.

אם מקור הדין נלמד מן הפסוק: "וחי בהם", לכאורה יש לשאול את השאלה הידועה בדיני פקו"נ – האם שבת דחוויה או הותרה? אם נניח ששבת הותרה, כלומר, התורה לא אסרה איסורי שבת במצב של פקו"נ מפני שמשפטי התורה אינם נקמה בעולם, אולי נוכל ללמוד מכאן שהתורה לא אסרה איסורים הנעשים בנסיבות אונס. אולם אם נאמר ששבת דחוויה – גם בעניננו יש לומר שהעבירה מוגדרת בתור עבירה.

ברור שאפשר לנקוט בדרך ממוצעת שתחלק בין רמות האונס הנ"ל ולומר שרמת האונס הראשונה הנ"ל מופקעת מגדר מעשה עבירה, ואילו הרמה השלישית אינה אלא פטור מעונשים. אבל דרך זו מוקשית מדברי רבא בע"ז הסובר שדין "וחי בהם" מפקיע דין נעבד בה"א, ואילו לפי דרכנו רבא היה יכול לענות לר' זירא שסוג אונס מן הסוג השלישי אינו נלמד מ"ולנער לא תעשה דבר" אלא מ"וחי בהם" ואופיו של ההיתר אינו אלא מפקיע מעונש אבל העבירה מוגדרת כעבירה.

לאור הנ"ל ניתן לשאול את שאלת היסוד באופי הדין: האם אונס בנסיבות כאשר המעשה כולו נעשה על ידי עובר העבירה זהה ביסוד הפטור לאונס שעצם מעשה העבירה פגום.

11. ב"חמדת שלמה" סימן ל"ח מובאת הבנה כזאת.

12. סימן מ"ז, ועיין שם דיון בגדר הדין.

13. דף נ"ד ע"א ד"ה "הא".

ה. מחלוקת אביי ורבא בדין "אומר מותר" (מכות דף ז' ע"ב).
 ז"ל הגמ': "ת"ר: 'בשגגה' - פרט למזיד, 'בבלי דעת' - פרט למתכוין. מזיד - פשיטא,
 בר קטלא הוא! (אלא) אמר רבא: אימא פרט לאומר מותר, א"ל אביי: אי אומר מותר אנוס
 הוא! אמר ליה: שאני אומר האומר מותר קרוב למזיד הוא...".
 נמצינו למדים שנחלקו אביי ורבא האם אומר מותר אנוס הוא או קרוב למזיד. נראה
 שאביי סובר שיסוד פטור אנוס איננו מצד הפגימה במעשה אלא בגין הנסיבות, ואילו רבא
 סובר שמעשה שנעשה באנוס צריך להיות פגום מצד המעשה ולא רק בגלל הנסיבות, ולכן
 אומר מותר קרוב למזיד.

ו. הסבר מחלוקת אביי ורבא בדין "יהרג ואל יעבור" בהנאת עצמן
 בעריות - מחלוקת בעל המאור והרמב"ן ב"מלחמות ה'".
 על שאלת הגמ' בסנהדרין¹⁴: "והא אסתר פרהסיא הואי", אביי ורבא תרצו תרצו
 שונים, וז"ל הגמ': "אמר אביי: אסתר קרקע עולם היתה. רבא אמר: הנאת עצמן שאני...".

נחלקו בעל המאור והרמב"ן¹⁵ ב"מלחמות" בהסבר שיטת רבא. בעל המאור סובר שדברי
 רבא כפשוטן ובהנאת עצמן בעריות מותר, ולעומתו סובר הרמב"ן שהנאת עצמן בעריות
 "יהרג ואל יעבור", אלא שמדובר בגמ' שאינה ערוה, עיין שם. הרמב"ן מוסיף ואומר שבג'
 עבירות "יהרג ואל יעבור" לא בגלל קידוש ה' אלא בגלל חומר ג' עבירות.

לעיל הבנו את דברי רבא¹⁶ שבעבודה זרה "יהרג ואל יעבור" נלמד מן הפסוק: "ולא
 תחללו את שם קדשי", ולכאורה דברי הרמב"ן ב"מלחמות": "...תדע דהא ג' עבירות אלו
 החמורות לא בגלל קידוש ה'..." סותרים את פשט דברי רבא.

נלענ"ד על פי חידוש התוס' בשם הסמ"ג בעבודה זרה¹⁷ שדברי רבא אינם באים לפסוק
 שבג' עבירות "יעבור ואל יהרג" ורק בפרהסיא בגלל קידוש ה' "יהרג ואל יעבור" כדברי
 ר' ישמעאל: "אלא ה"פ - אמר רבא הכל היו בכלל 'לא תעבדם' בין לאזהרה בין למיתה
 כשהוא אומר: 'וחי בהם' יצא אנוס דצנעה מכל וכל בין לאזהרה בין ממיתה אבל הא מודי
 רבא דאיכא עשה ד'בכל נפשך' שיש למסור עצמו אפילו בכל אונסא כדאמר ר"א בכרייתא
 כשהוא אומר לא תחללו אהדריה בכלליה והיינו אנוס דפרהסיא בין לאזהרה בין למיתה..."
 שדין קידוש ה' מחזיר את ג' עבירות לתבניות ההלכתיות של "יהרג ואל יעבור" בין למיתה
 ובין לאזהרה.

בדומה לבעל המאור, שמסביר שדין "יהרג ואל יעבור" בג' עבירות הוא מדין קידוש ה',
 ובהנאת עצמן בעריות אין קידוש ה', גם הרמב"ם בהלכות יסודי התורה¹⁸ סובר שדין "יהרג

14. דף ע"ד ע"ב.

15. דף י"ח מדפי האלפס.

16. עבודה זרה דף נ"ד ע"א.

17. שם תוד"ה "הא".

18. פ"ה ה"א ד'.

ואל "יעבור" הוא בגלל קידוש ה' גם בג' עבירות בצנעה, וז"ל שם: "...וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש את ה', ואם היה בעשרה מישראל הרי זה קידש את ה' ברבים כדניאל חנניה מישאל ועזריה ור' עקיבא וחביריו...וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את ה', ואם היה בעשרה מישראל הרי זה מחלל את ה' ברבים ובטל מצוות עשה שהיא קדוש ה' ועבר על מצוות לא תעשה שהיא חילול ה', ואעפ"כ מפני שעבר באונס אין מלקין אותו ואין צריך לומר שאין ממיתין אותו בית דין אפילו הרג באונס..."

אלא שנחלקו בעל המאור והרמב"ם בדין הנאת עצמן בעריות. הרמב"ם סובר - שגם בהנאת עצמן הדין - יהרג, ואילו בעל המאור סובר - יעבור ולא יהרג כנ"ל. בפשט הסוגיה גם הרמב"ם יודה לרמב"ן בבאור דעת רבא שהנאת עצמן מותר רק אם מפקיעים גדר עריות, עיין שם ב"כסף משנה", אע"פ שחלוק על הרמב"ן הסובר שבג' עבירות עובר על חומר ג' עבירות ולא על קידוש ה'. הרמב"ם יסבור שגם בהנאת עצמן בעריות ישנו דין חילול ה' וקידוש ה'.

שמעתי ממור"ר הרא"ל ששורש מחלוקת בעל המאור והרמב"ן היא בשאלת היסוד באופי פטור "אונס רחמנא פטריה". הרמב"ן יסבור שמעשה באונס נחשב למעשה אלא שלא מענישים ולכן מובן שבג' עבירות לא נאמר הפטור, ואילו בעל המאור יסבור שפטור "אונס רחמנא פטריה" מפקיע את המעשה ובג' עבירות עובר על קידוש ה' וחילול ה' ולא על אזהרת ג' עבירות (קידוש ה' וחילול ה' איננו מתיחס למעשה אלא לתוצאות). הרמב"ם יודה לתפיסה של בעל המאור אלא שיחלוק על דין הנאת עצמן בג' עבירות ויסביר שבג' עבירות בכל מקרה יש קידוש ה' וחילול ה'.

לאור הסבר מור"ר הרא"ל בשיטת בעל המאור בדעת רבא, רבא לשיטתו שיסוד פטור אונס הוא הפקעת שם המעשה כנ"ל, ויוכח ביתר הרחבה בהמשך.

נלענ"ד שבעל המאור והמלחמות ביבמות (דף י"ח ע"ב מדפי האלפס) שנחלקו האם אשת ישראל שנאנסה מותרת לכהן אם לאו, לשיטתם: בעל המאור הסובר שמעשה באונס מופקע ממעשה, סובר, שביאת אונס באשת ישראל מופקעת משם ביאת טומאה, וממילא מותרת גם לכהן. לעומתו הרמב"ן סובר שמעשה באונס מוגדר כמעשה אלא שהתורה פטרה מעונש, ובאשת ישראל שנאנסה לא חייבנו לגרש אבל לכהן תאסר.

ז. הסבר שיטת רבא ביבמות: "אין אונס לערוה שאין קשוי אלא לדעת".

בגמ' ביבמות¹⁹ מובאים דברי רבא: "אין אונס לערוה לפי שאין קשוי אלא לדעת", וכן נפסק ברמב"ם²⁰: "אונס פטור מכלום מן המלקות ומן הקרבן ואין צריך לומר מן המיתה, שנאמר: 'ולנערה לא תעשה דבר'. בד"א כשנאנס הנבעל אבל הנועל אין לו אונס שאין קשוי אלא לדעת..."

19. דף נ"ג ע"ב.

20. פ"א הלכות איסורי ביאה ה"ט.

נלענ"ד שלאור דרכנו בהסבר שיטת רבא לעיל דברי רבא כאן מובנים היטב. רבא סובר שיסוד פטור אונס הוא הפקעת המעשה מגדר מעשה עבירה, ואם כן לא מספיק שהנסיבות היו באונס, שהרי המעשה נעשה ברצון בגלל, שאין קשוי אלא לדעת, ואין לזה גדר של "אונס רחמנא פטריה".

ח. הסבר שיטת רבא בסוגיה בכתובות בדין ביאה שתחילתה באונס וסופה ברצון.

במסכת כתובות²¹ מובאת מחלוקת בין רבא לאבוה דשמואל, בגדר אונס, וז"ל הגמ': "אמר אבוה דשמואל: אשת ישראל שנאנסה אסורה לבעלה, חיישינן שמא תחילתה באונס וסופה ברצון... ולאבוה דשמואל אונס דשריא רחמנא היכי משכחת לה? כגון דקאמרי עדים שצווחה מתחילה ועד סוף, ופליגא דרבא, דאמר רבא: כל שתחילתה באונס וסוף ברצון אפילו היא אומרת הניחו לו שאלמלא (לא) נזקק לה היא שוכרתו מותרת, מ"ש? יצר אלכשה".

לכאורה נראה ששורש מחלוקת אבוה דשמואל ורבא בשאלת יסוד פטור אונס. אבוה דשמואל סובר שהמעשה צריך להיות מופקע מגדר מעשה, ולכן אם לא צווחה מתחילה ועד סוף המעשה אינו מוגדר אונס. רבא סובר שהמעשה מוגדר אונס על פי נסיבות אונס בלבד. לפי זה כל היסודות שהעלנו בדברי רבא עד כאן צ"ע.

תוס' המופיע בשטמ"ק על אתר מפרש את דברי רבא: "...אין לפרש תחלתה של תפיסתה באונס וסופה של תפיסתה כשנבעלת, ומיהו בתחילת ביאה היא ברצון דא"כ מאי פריך לקמיה אונס דשרי רחמנא היכי משכחת לה דהא שפיר משכחת לה כגון בצווחת בתחילת הבעילה דבקל יש לתרץ כן אלא הנכון כדפרש"י...". וכן מפרש הר"ד בתוספותיו ובפסקיו. נלענ"ד לאור דרכנו בהסבר יסוד פטור אונס בשיטת רבא, פירוש הראשונים שמדובר בתחילת הביאה באונס מוכן היטב, מפני שיסוד פטור אונס הוא הפקעת שם מעשה העבירה, ובתחילת ביאה ברצון אי אפשר להפקיע את מעשה העבירה, ואם כנים דברינו ישנו הכרח עניני ולא רק מדיוק במהלך הסוגיה כנ"ל.

לאור הסברנו מודים אבוה דשמואל ורבא שיסוד פטור אונס הוא הפקעת שם מעשה העבירה, אלא שנחלקו האם צריך שכל המעשה יהיה מופקע מתחילה ועד סוף, או שדי בכך שתחילת המעשה תהיה מופקעת, ומכיון שאין לעובר העבירה שליטה על המשכו, גם ההמשך נגרר אחרי תחילתו.

יש להעיר שהרמב"ן חולק על פירוש הראשונים בהסבר דברי רבא ומסביר בדברי רבא תחילתה של תפיסתה, ובהמשך נבאר את דעת הרמב"ן.

ט. הסבר מחלוקת רש"י ותוס' לבין הרמב"ן בדין: "האשה שנכבשה... ע"י נפשות אסורה לבעלה".

במשנה בכתובות²² שנינו: האשה שנחבשה בידי עובדי כוכבים על ידי ממון – מותרת לבעלה, על ידי נפשות – אסורה לבעלה". רש"י ותוס' על אתר מבארים שעל ידי נפשות

21. דף נ"א ע"ב.

22. דף כ"ו ע"ב.

אסורה לבעלה אפילו לבעלה ישראל דחיישינן שמא נתרצית למצא חן בעיניו שלא יהרגנה, בניגוד לרמב"ן על אתר שחולק, וז"ל: "וקשיא לי עלה טובא דהא אמרן עלה בגמ' ל"ש אלא בזמן שידי ישראל תקיפה על א"ה אבל יד א"ה תקיפה על עצמן אפילו על ידי ממון אסורה לבעלה דכיון דאין חוששין להפסד ממון חיישינן שמא נתרצית א"כ שבויה היכי שריא לישראל... (עיין ברמב"ן שממשיך להקשות עוד קושיות) ואין עולה בידם דכל רצוי מחמת פחד מותר לישראל ואין טעם על ידי נפשות אלא כמו שפרשתי...".

יוצא איפוא שרש"י ותוס' סוברים שמעשה הנעשה במניע אונס אינו מוגדר כאונס אלא אם כן גם המעשה עצמו נעשה באונס ולא ברצון, בניגוד לרמב"ן שמסתפק במניע אונס בלבד.

ניתן לראות שיטתיות בדעת הרמב"ן הסובר שהנאת עצמן בעריות אסור, והסברנו לעיל שמעשה הנעשה באונס מוגדר כמעשה עבירה אלא שלא מענישים בגלל הנסיבות, ואם כן אפשר להסתפק במניעים למעשה שהיו באונס אע"פ שהביאה נעשתה ברצון. לכאורה יש להקשות על שיטת רש"י ותוס' מדין "יעבור ואל יהרג" ומדין "אנוס רחמנא פטריה" הרי יש רצון במעשה על מנת להנצל מן המיתה, אלא שניתן לחלק בין עריות שבהם ישנו דין מתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה.

הרמב"ן לשיטתו חלק על כל הדרך שהעלנו בהסבר שיטת רבא, וז"ל בסוגיה בכתובות²³ בדיון על אסתר, וז"ל: "הא במלכות אחשורוש... פרש"י ז"ל אחשורוש מלך גדול היה וידוע שלא ישא אותן לנשים ואונס הוא. וקשיא לי עלה א"ה אסתר תאסר שהרי הושם כתר מלכות בראשה ואמרינן באגדה שהיתה עומדת מחיקו של אחשורוש וטובלת ויושבת בחיקו של מרדכי דאנוסה היא... ועוד כיון דנתפסה בפנינו ואנוסה היא אין לחוש שמא נתרצית מפני כבודה שרוצה לינשא לשר דכל כה"ג לא חיישינן לרצון עד שיהא ענין הרצון מוכרח מתוך מעשיה...".

לפי זה גם הרמב"ן הנ"ל בסוגיה בכתובות²¹ בדין "תחילה באונס וסוף ברצון", לשיטתו.

י. הסבר שיטת רבא בנדרי אונסים, והסבר שיטת רש"י בסוגית אונס בגיטין בריש כתובות.

לעיל בפרק 1. ג' הובאה דעת רבא שגם בנדרי אונסין שייך דין "אנוס רחמנא פטריה". ובדומה לכך מופיע שיטת רש"י בריש כתובות²⁴ בהסבר סוגית אונס בגיטין – "דמדאורייתא לא הוי גיטא שמצינו טענת אונס מן התורה, שנאמר: 'ולנערה לא תעשה דבר'...". ה"קובץ שיעורים"²⁵ דן בשימוש בדין "אנוס רחמנא פטריה" בהלכות תנאים, וז"ל: "ובעיקר הדבר דמקרא ולנערה לא תעשה דבר ילפינן דלא מהני קיום התנאי באונס, צריך ביאור, דקרא גבי עונשין כתיב דאין מענישין את האנוס ומאי שייך זה להכא דקיום הגירושין אינו עונש להבעל, וצ"ל כמ"ש בשו"ת "חמדת שלמה" סימן ל"ח דמהך קרא

23. דף נ"א ע"ב.

24. דף ג' ע"א.

25. ר' אלהנן וסרמן הי"ד מסכת כתובות סימן ה'.

ילפינן דמעשה הנעשית באונס אינה נחשבת על העושה אלא חשובה כאילו נעשית מאליה, והביא ראה מהא דשור הנעבד באונס לא חשיב נעבד וכשר למזבח, ע"ז נ"ד ויליף לה מהך קרא: 'ולנערה לא תעשה דבר'."

לאור דרכנו בהסבר שיטת רבא, הסוגיה בנדריים הדנה בנדרי אונסין ודברי רש"י בסוגיה אונס בגיטין מובנים להפליא, מפני שהסוגיה בנדריים אליבא דרבא וכן הסוגיה בריש כתובות, והוכחנו שלדידו מעשה באונס מופקע מגדר מעשה ואם כן רבא לשיטתו.

י"א. הסבר שיטת אביי בסוגיה בבא קמא דף כ"ח ע"ב. לפי דרכנו בהסבר שיטת אביי שיסוד פטור אונס דן כמניעים ולא בעצם מעשה העבירה, נוכל להבין היטב את דברי אביי בכבא קמא.

שנינו במשנה²⁶: "נשברה כדו ברה"ר והוחלק אחד במים או שלקה בחרסית - חייב. ר' יהודה אומר: במתכוין - חייב, באינו מתכוין - פטור", וז"ל דברי אביי בגמ': "ר' יהודה אומר במתכוין חייב וכו'. ה"ד מתכוין? אמר רבה: במתכוין להורידה למטה מכתפיו. א"ל אביי: מכלל דמחייב ר"מ אפילו נפשרה! א"ל: אין, מחייב היה ר"מ אפילו אוזנה בידו. אמאי? אנוס הוא, ואונס רחמנא פטריה דכתיב: 'ולנערה לא תעשה דבר'!..."

לכאורה קושיית אביי קיימת גם ללא דין "אנוס רחמנא פטריה", דהא אם נשארה אוזנה בידו אין כאן כלל וכלל מעשה ומדוע אביי צריך לבוא בטענת "אנוס רחמנא פטריה"? ברם לפי דרכנו בהסבר דין "אנוס רחמנא פטריה" בשיטת אביי, דברי אביי כאן ועקרונותיו ביסוד הפטור זהים. אביי מתמקד בנסיבות על מנת לא להעניש, לדעתו השאלה היא האם האדם פושע אם לאו וזהו יסוד פטור "אנוס רחמנא פטריה", ואם כן גם כאן האדם המחזיק את אוזני הכד אינו אשם. אביי אינו מתענין במעשה העבירה, אלא בסיבות שגרמו לעבירה.

י"ב. הסבר מחלוקת אביי ורבא בסוגית "הנאה הבאה לו לאדם בע"כ"²⁷.

נחלקו אביי ורבא בסוגית הנאה הבאה לו לאדם בעל כרחו, וז"ל הגמ' שם בלישנא בתרא: "...איכא דאמרי: אפשר ולא מיכוון - היינו פלוגתייהו דר' יהודה ור' שמעון. לא אפשר ולא קא מיכוון - כולי עלמא לא פליגי דשרי. כי פליגי (אביי ורבא) - דלא אפשר וקא מיכוון, ואליבא דר' שמעון דאזיל בתר כוונה כולי עלמא לא פליגי דאסור, כי פליגי אליבא דר' יהודה דאמר: לא שנא מתכוין ולא שנא שאין מתכוין אפשר אסור, אביי כר' יהודה, ורבא אמר לך - עד כאן לא קאמר ר' יהודה שאין מתכוין כמתכוין אלא לחומרא אבל מתכוין כשאין מתכוין לקולא לא".

רש"י על אתר מפרש את שיטת אביי בר' יהודה, וז"ל: "דקסבר כיון דאסר ר' יהודה בדאפשר אע"ג דלא קא מיכוין שמע מינה לא חשבינן ליה כוונה, אלא בדאפשר ולא אפשר תליא טעמא הלכך היכא דלא אפשר אע"ג דקא מיכוין לא אכפת ליה לר' יהודה".

הסבר רש"י צ"ע שהרי סוף כל סוף מיכוין ומאי אכפת לן אם אי אפשר? נלענ"ד שאביי ורבא נחלקו ביסוד פטור אונס כנ"ל, והמחלוקת בסוגית הנאה הבאה לו

26. דף כ"ח ע"א.

27. פסחים דף כ"ה ע"ב.

לאדם בעל כורחו לשיטתם. אביי סובר ש"אי אפשר" מוגדר כאונס מפני שאביי סובר, שיסוד הפטור אינו מפקיע את המעשה, אלא מתמודד עם הנסיבות לעבירה, ומפקיע את האשמה, לכן ב"אי אפשר" מכיון שישנה רק דרך אחת ואין אפשרות ללכת בדרך אחרת, המעשה מוגדר אונס בגלל הנסיבות שגרמו להגיע לעבודה זרה, בניגוד לרבא הסובר שיסוד פטור אונס הוא הפקעת שם מעשה, וב"אי אפשר" הרי בשעת מעשה העבירה סוף סוף התכוון ולא ניתן להגדיר את המעשה כמופקע ממעשה עבירה, ולכן רבא מחייב.

נלענ"ד שלהסבר זה התכוון רבינו דוד בפירושו על אתר, וז"ל: "...שאחר מתחילה הוא הולך ולא אחר בסוף. ורבא ע"כ לא אמ"ר יהודה התם אלא שאין מתכוין כמתכוין לחומרא, שבפושע מתחילתו הוא אוסר אע"פ כשאינו מתכוין לה בסוף. אבל מתכוין כשאין מתכוין לקולא. שיהא פטור במי שהוא מתכוין בסוף אין לנו, ואע"פ שמתחלתן לא היה פושע". על פי דרכנו ניתן לתרץ את קושית רבנו דוד והמאירי על הרי"ף שפסק כרבא, וז"ל המאירי: "ומן התימא על גדולי הפוסקים שהראו עצמם כצריכים לפסוק כרבא והלא אף אביי לא נחלק בה אלא לדעת ר' יהודה, אלא שיש לומר שתפשו לשונם דרך קצרה ולא כווננו אלא להודיע לר' שמעון שאף בלא אפשר הואיל ומתכוין אסור, שהכל תלוי בכוונה והלכה כמותו", ובדומה מצינו ברבינו דוד: "...לא היה צריך הרב אלפסי ז"ל לפסוק הלכה ביניהם, אלא שמ"מ העלה שמועתו כהלכה...". דרכם של המאירי ורבינו דוד דחוקים בתרוץ דברי הרי"ף, ויש להוסיף שגם הרי"ף פסק כדעת רבא.

לאור דרכנו פסק ההלכה במחלוקת אביי ורבא הכרחי על מנת לדעת כמי הלכה, שהרי מחלוקת אביי ורבא אינה במחלוקת ר' יהודה ור' שמעון אלא מחלוקת כללית בש"ס שיש לה השלכות למחלוקת ר' יהודה ור' שמעון. אבל, רבינו דוד לא ראה במחלוקת אביי ורבא מחלוקת הנגזרת ממחלוקת כלליות, כפי שהזכרתי לעיל, דאם כן לא היה מקשה על הרי"ף.

נלענ"ד שהמחלוקת בין אביי ורבא ביסוד פטור אונס משמעונית לסוגיות שאינן עוסקות כאונס. אביי מתיחס לסיבה ואילו רבא מתיחס למעשה, בפרקים הבאים נראה מספר מחלוקות שמוכיחות שאכן זה הקו המנחה.

2. מחלוקת אביי ורבא בדיון מלקות בחייבי לאוין.

ז"ל הגמ' בקידושין²⁸: "אמר אביי: קידש - לוקה, בעל - לוקה. קדש - לוקה משום 'לא יקח', בעל - לוקה משום 'לא יחלל'. רבא אמר: בעל - לוקה, לא בעל - אינו לוקה משום דכתיב 'לא יקח... ולא יחלל', מה טעם 'לא יקח' משום 'לא יחלל'...". נלענ"ד שאביי המתמקד בסיבה מחייב על הסיבה מלקות ולכן מחייב גם על "לא יקח" כנפרד, לעומת רבא המתמקד במעשה אינו מחייב אלא על המעשה ובסוגיותינו המעשה הוא הביאה - 'מה טעם לא יקח משום 'לא יחלל'".

3. שיטת אביי בדין "לפני עור" ברבית.

שנינו במישנה בפרק השוכר את האומנין²⁹: "ואלו עוברין בלא תעשה: המלוה, והלוה, והערב, והעדים. וחכמים אומרים: אף הסופר. עוברים משום 'לא תתן', ומשום 'אל תקח מאתו', ומשום 'לא תהיה לו כנושה', ומשום 'לא תשימון עליו נשך', ומשום 'ולפני עור לא תתן מכשול ויראת מאלקיך אני ה'". ובגמ': "אמר אביי: מלוה עובר בכולן, לזה עובר משום 'לא תשיך לאחיך', ולאחיך לא תשיך', ולפני עור לא תתן מכשול".
 לכאורה הלוח אינו רוצה ללוות ברבית והיה מעדיף לקבל הלואה ללא רבית, אלא שאינו מוצא מלוה שילוח לו ללא רבית, ואם כן תמוה מדוע עובר על דין "לפני עור"? לפי דרכנו בהסבר שיטת אביי המתמקד בסיבות הלוח הוא היוצר את התנאים להלואה ברבית, ואם כן רואים בו כמסבב העבירה. ברור שהדברים כאן אינם הכרחיים.

4. שיטת אביי במועד קטן במקור דין ציון קברות.

בגמ' במועד קטן³⁰ דנים: "רמז לציון קברות מן התורה מנין?" והגמ' מעלה כמה אפשרויות. שיטת אביי שם שדין ציון קברות נלמד: "...מהכא 'ולפני עור לא תתן מכשול'". נלענ"ד שאביי גם בסוגיה זאת לשיטתו האומרת שהסיבה היא משמעותית. אם הקבר יסומן הכהן לא יטמא, נמצא שהאחראי לסימון הוא סיבת הטומאה. ברם ברור שיש מקום לחלק בין דין "לפני עור" וציון קברות לבין דיני אונס, וברור שהרמב"ם שפסק כאביי בדין "לפני עור" הבין שרוב איננו חולק על אביי, אלא שבהסבר שיטת אביי ניתן לראות שיטה הנובעת מתפיסה שורשית המתמקדת בגורמים ובסיבות.

29. דף ע"ה ע"ב.

30. דף ה' ע"א.